

Pisidia Bölgesi'nde Ele Geçen Anthemion Tipi Steller

Bilge Hürmüzlü

Bu çalışmanın amacı Isparta Arkeoloji Müzesi'nde 13.13.02 ve 13.12.02 envanter numaralarıyla korunmakta olan anthemion başlıklı iki steli tanıtmaktır¹. Yukarıdaki sırayla, AS1 ve AS2 olarak anılacak olan her iki stel, Isparta'nın Yassıören Kasabası'nın 2 km doğusundaki Delipınar mevkiinde yer alan tümülüs/tümülüslerde yapılan kaçak kazıda açığa çıkmışlardır (Res. 1 ve 2). Eserler, ele geçirilmelerinin ardından Yassıören Kasabası'ndaki Halk Kütüphanesi'ne taşınmış ve 2002 yılında Isparta Arkeoloji Müzesi'ne aktarılmasına dek burada kalmışlardır². Isparta Arkeoloji Müzesi yetkililerinin yapmış oldukları araştırmada, stellerin sözü edilen Delipınar tümülüslerinden birinde ele geçtikleri bilgisi elde edilmiştir. Bu çalışmada Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan steller dışında, tümülüse yapmış olduğumuz gezi sırasında tespit ettiğimiz ve muhtemelen aynı tip bir stele ait olan blok da (AS 3) irdelenecektir. Bu blok, Isparta stellerinin Delipınar tümülüslerinde ele geçmiş olabilecekleri bilgisini güçlendirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Buluntu Yeri ve Tarihsel Çerçeve

Delipınar tümülüsleri M. Özsait tarafından bölgede yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir³. Bu tümülüslerin yer aldığı mevkii antik dönemde "Pisidia" olarak kabul edilen bölgeye dahildir.

¹ Verdiği bilgilerle çalışmamı kolaylaştıran Isparta Arkeoloji Müzesi Müdürü İlhan Güceren'e teşekkür ederim. Bu çalışmada anılan tarihlerin tümü, aksi belirtilmedikçe, M.Ö.'ye aittir.

² Isparta Stelleri, ele geçtikleri tümülüslere ilişkin bilgi ve Yassıören Halk Kütüphanesi'ndeki durumlarını gösteren fotoğraf için bkz. Özsait 2007: 159-160; 165, Res. 4.

³ Özsait 2007: 159. Özsait, bölgede ele geçen seramikler arasında Bronz Çağa ait örneklerin sayıca fazla, Erken ve Orta Demir Çağ'a ait buluntuların ise daha az sayıda olduğunu belirtmektedir, bkz. Özsait 1990: 381-389. Bunun dışında, Özsait alanda çok sayıda Roma Dönemi seramiğinin de bulunduğundan söz eder (Özsait 2007: 159). Delipınar mevkiine yakın Tymandos antik kenti akla getirildiğinde sözü edilen seramiklerin varlığı şaşırtıcı değildir.

Bununla birlikte, “Pisidia” ilk olarak Ksenophon’un Anabasisi’nde (I. I. 11) geçtiğini özellikle vurgulamak gerekir. “Pisidia” adı Herodotos tarafından anılmaz. Ancak, Herodotos Halys Irmağı’nın (Kızılırmak) batısında kalan bölgenin, Kroisos döneminde Lydia yönetiminde olduğunu bildirmektedir (Herodotos 1. 28). Herodotos’un bu aktarımı Delipınar tümülüslerinin yer aldığı bölgenin de Persler’in Sardeis’i tahrip ederek, Anadolu’yu ele geçirdikleri döneme dek (547/546), Lydia egemenliğinde olduğunu göstermektedir⁴. Persler’in Sardeis’i tahribi ve Anadolu topraklarını ele geçirmesinin ardından Pisidia Bölgesi altıncı yüzyılın ortasından itibaren Pers egemenliğine geçmiştir. Herodotos, Pisidia’nın batı parçası olan Milyas’ı birinci satraplık içerisinde saymaktadır; Hytennea olarak sözünü ettiği bölge ise Mysia, Lydia, Lasonia ve Kabalia ile birlikte ikinci satraplığın yönetimindedir Herodotos’un (3.90)⁵. Kısacası, bu çalışmaya konu olan mezar stellerinin ele geçtiği bölge altıncı yüzyılın ortasına dek Lydia, yüzyılın ortasından Büyük İskender’in Küçük Asya seferine dek Pers egemenliği altındadır⁶.

Tanım ve Tarihleme

Isparta Arkeoloji Müzesi’nde korunmakta olan her iki stel İon tipine ait anthemion başlıklı örneklerdir (Res. 5). Anthemionlu stellerin başlıca iki tipi vardır. İlk tip çeşitli biçimlerde tasarlanmış olan çift volütlü örneklerden oluşmaktadır. İkinci tipte ise tek volüt vardır ve volütün üst kısmında palmet motif yer alır. Isparta AS1 ve AS2 stelleri ikinci tipe ait örneklerdir. Anthemion başlıklı steller, Attika dışında, birçok merkezde temsil edilmektedir⁷. İonia

⁴ Kroisos’un Halys’in batısına dek Phryg topraklarını yönetimine katması ve Phryg-Lydia ilişkisine ilişkin olarak bkz. Brandt 1992: 12-14; Strobel 2001: 48-51.

⁵ Herodotos’ta (3.90) geçen Hytenneis tanımlamasının irdelenmesi ve Pisidialılar ile eşleştirilmeleri gerektiğine ilişkin olarak bkz. Toynebee 1910: 236-238.

⁶ Pisidia Bölgesi, Büyük İskender’in Persler’i yenerek Anadolu topraklarını Hellenleştirmesine dek Pers egemenliğinde kalmıştır. Bu sürece ilişkin olarak bkz. Mitchell 1992; Brandt 1992: 39-93.

⁷ Attika anthemionlu stellerine ilişkin olarak bkz. Richter 1961: 3, 37-52, Tip IIa-c. Richter, Attika anthemionlu stellerinin İonia’nın etkisiyle yaklaşık olarak 530 dolaylarında ortaya çıktığını öne sürmüştür (Richter 1961: 37). Ancak, Ridgway, Hiller’in çalışması sonucunda Attika’da bu örneklerin 560 dolaylarında ortaya çıktığının kabul gördüğünü belirtmektedir, bkz. Ridgway 1977: 171, n. 27. Ayrıca, Ridgway, Doğu Yunan ve Kyklad örneklerinin görkemli işleniş biçimine hiçbir zaman ulaşamayan Attika palmetlerinden yola çıkarak, anthemionlu stel fikrinin farklı bölgelerde kendiliğinden ve birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktığını; benzer fakat farklı etkilerde üretildiklerini vurgular. Attika dışında ele geçen anthemion başlıklı steller için Ridgway 1977: 171-177. Kyklad Adaları’nda ele geçen örnekler için ayrıca bkz. Marangou 1986. Anthemion başlıklı stellerin tanınmış örnekleri Samos’ta ele geçmiştir. Bu tip stellerin örneklerine ait buluntular Boehlau’un, 1890’lı yılların sonunda, Samos nekropolislerinde yaptığı araştırmalarda açığa çıkmıştır, Boehlau 1889: 152-155. Araştırma tarihçesi ve Samos örneklerinin toplandığı çalışma için bkz. Tsakos 2001: 451-454. Buschor bu stellerin form gelişimlerini irdelerek gruplara ayırmıştır, bkz. Buschor 1933: 22-46. Bu çalışmanın yaklaşık olarak 100 yıl ardından Samos stellerini yeni buluntularla birlikte değerlendiren Tsakos, Buschor’un gruplamasının geçerliliğini

Bölgesi'nde mezar stellerine ait örneklerin yalnızca Güney İonia merkezlerinden geldiğini özellikle vurgulamak gerekir⁸.

Mermerden olan Isparta AS1 ve AS2 stellerinin gövdeleri düz ve pürüzsüz bir yüzeye sahiptir. Orijinalinde boyalı olması gereken gövde üzerinde bezemenin anlaşılmasını sağlayacak boya korunmamıştır. Her iki stelin de baş kısmında benzer şekilde iki volüt üzerinde yükselen palmetlerin yaprakları oldukça ince işlenmiştir. Volütlerin merkezinde rozet, yan boşluklarında palmet motifleri yer alır. Volütün orta boşluğunda ise ters lotus motifi vardır.

Stellerin yan kenarları kabaca işlenmiştir. Arka tarafları ise, AS1'de başlık kısmındaki bölüm hariç olmak üzere, işlenmeden bırakılmıştır. AS1 stelinde başlığın arka yüzde de ince bir şekilde işlenmeye başlandığı, ancak bu işlemin yarım bırakıldığı tespit edilmiştir (Res. 6: AS1). Bu durum muhtemelen stelin kullanımına dönük bir plan değişikliğinden kaynaklanmaktadır. AS2 stelinde ise başlık kısmı ve tüm arka yüz kabaca işlenerek bırakılmıştır (Res. 6: AS2). Bu durum, birlikte bulunmuş olan stellerin kullanım planlarının değiştirildiğine özellikle işaret etmektedir. Sözü edilen zaman değişiklik oldukça kısa bir sürede gerçekleşmiş olmalıdır. Isparta stellerinin yan kenarları nispeten daha özenlidir. Özellikle her iki stelde de görülen yaklaşık 5 cm'lik anathyrosis ön yüze yakın kalitede düzgün işlenmiştir (Res. 6: AS1 ve AS2).

Her iki stelde de stilistik ve şekillendirme bakımından ortak özellikler dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, AS1 stelinde kullanılmış olan mermerin daha kaliteli olduğunu belirtmek gerekir. Bu stelde kullanılan taş daha detaylı ve derin işlemeye olanak tanıyan sert bir mermerdir. Her iki stelin ölçülerinin yanı sıra kabartma detaylandırmaları da büyük uyum içindedir (Res. 7)⁹. Bu durum özellikle başlıktaki palmet motifinin işlenmesinde karşımıza çıkar. Farklılık olarak AS1 stelinde palmetteki yaprak sayısı 24, AS2 stelinde ise 22

---

korumasına karşın, yeni buluntuların ışığında kronolojinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini saptamıştır, bkz. Tsakos 2001: 455-466. Bunun dışında, bu tip stellerin Geç Arkaik Dönem'e ait örnekleri Miletos'ta da karşımıza çıkar, bkz. von Graeve 1989. İonia kolonilerinde de anthemion başlıklı steller rastlanmaktadır. Abdera'da ele geçen örnekler için bkz. Koukouli-Chyrsantaki 1994: 52-59, Fig. 30, 32-33. Lydia'da ele geçen örnekler için bkz. Hanfmann 1976; Ratté 1994. Bunun dışında, Anadolu-Pers stellerinde de anthemion başlıklı kabartmalı steller söz konusudur, Akurgal 1966: 149-150, Lev. 39: 2. Kaynakça listesi ve bu tip bir stela ait örnek için ayrıca bkz. Polat 2007: 215-224.

⁸ Kuzey İonia'da özellikle Klazomenai, Smyrna ve Phokaia'da yürütülen nekropolis çalışmalarında bugüne dek mezar steline rastlanmamıştır. Ancak, mezarın işaretlenmesi gerektiğinin Antik Dönem inancında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir, bkz. Sourvinou-Inwood 1995: 140-147. Kuzey İonia merkezlerinde açığa çıkan mezarlar da çeşitli biçimlerde işaretlenmiş olmalıdır. Nitekim Klazomenai'de kremasyonların üzerinde çakıl ve kumdan oluşan toprak ile küçük bir yığın oluşturulurken, lahitler marn ya da kum ile örtülmüştür. Pithos ve amphoraların hem çevresi küçük taşlar ile desteklenmiş hem de üzerleri küçük taşlar ile örtülmüştür. Klazomenai mezarları için bkz. Hürmüzlü 2004: 80-82.

⁹ AS1: yükseklik: 280 cm, genişlik: 62,2 cm, kalınlık: 34,8 cm; AS2: yükseklik: 280 cm, genişlik: 62,1 cm, kalınlık: 34,8 cm.

adettir (Res. 7 ve 8). Çanak yapraklardaki sayı da farklılık göstermektedir. AS1 stelinde 11, AS2 stelinde ise 9 yaprak vardır (Res. 7 ve 8). Buna karşın, volüt boşluğunda yer alan lotusların benzerliği dikkat çekicidir. Rozetlerdeki yaprak sayısı iki stel arasındaki stil yakınlığının önemli bir kanıtıdır. Her iki stelde sağdaki rozette 17, soldaki rozette ise 16 yaprak vardır (Res. 7 ve 8). Bu benzerlikler iki stelin oldukça yakın zaman dilimlerinde işlenmiş olduklarına önemli bir kanıt sunmaktadır.

Stellerin alt kısmının nasıl bir işlem gördüğünü; bir kaideye mi oturduklarını veya direkt toprağa mı yerleştirildiklerini anlamak, müzedeki teşhir şeklinden dolayı mümkün olmamaktadır. Ancak, yukarıda da sözü edilen, arazide karşılaşılan mermer blok (AS3) bu sorunun kısmen yanıtlanmasını sağlamaktadır (Res. 9). AS3 bloğu, AS 1 ile aynı mermer kalitesine sahiptir¹⁰. Özellikle AS1 ve AS2 ile yapılan ölçüm karşılaştırmalarında karşımıza çıkan genişlik ve derinlik ölçülerindeki benzerlik ile diğer iki steldeki tekrarlayan işlenme biçimi, AS3'ün anthemionlu bir stelin gövde kısmına ait olduğuna önemli ipuçları sağlamaktadır (Res. 10). AS3'te de benzer şekilde ön yüz düz ve pürüzsüz işlenmiştir. Görece olarak daha kaba olan yan kenarlardaki yaklaşık 5 cm'lik anathyrosis de diğer stellerde olduğu gibi oldukça düzgündür. Ancak, başlık kısmı korunmamış olan bu stelin stilistik olarak diğer örneklerle karşılaştırılması mümkün olmamaktadır. Buna karşın, alt kısmı açıkta olan AS3 steli, diğer iki stelin de nasıl bir taban kısmına sahip olabilecekleri hakkında fikir vermektedir (Res. 9). Bu örnekten anlaşıldığı üzere, Isparta stellerinde taban kısmı kabaca işlenmiştir. AS3 stelinin tabanında steli kaideye bağlamayı sağlayabilecek bir kenet deliğine rastlanmamıştır.

Isparta stelleri, Samos ve Miletos'ta ele geçen anthemion başlıklı stellerle palmet, volüt ve lotus çiçeğinin işlenişi açısından benzerlik göstermektedir. Miletos'ta ele geçen Geç Arkaik Dönem stelinde volütlerin her iki yanındaki palmet yaprakları Isparta stelleriyle benzerdir¹¹. Samos'ta ele geçen anthemion başlıklı steller arasında, palmetin şekillendirilmesi bakımından Isparta stelleriyle stilistik açıdan uyum içinde olan örnekler altıncı yüzyılın son otuz yılı içerisine tarihlenmektedir¹². Isparta stellerinde karşımıza çıkan palmet ve lotus motiflerinin altıncı yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Güney İonia Fikellura vazoları üzerinde görülen örneklerle oldukça benzer olduklarını belirtmek gerekir¹³.

¹⁰ AS3: korunan yükseklik: 147,7 cm, genişlik: 61,8 cm, kalınlık: 34,6 cm.

¹¹ Miletos örneği için bkz. von Graeve 1989: Fig. 1, Lev. 16: 3.

¹² Freyer-Schauenburg 1974: 179-180, no. 94 ve 95, Lev. 75.

¹³ Walter-Karydi 1973: 118-120, 133, 135-136, no. 108, 144, 145, 166, 540, 545-547, 600, 624, 636 ve 639,

İonia merkezleri dışında, Isparta stellerinin en yakın benzeri, Sardeis'de ele geçmiştir. Özellikle volüt ve lotus işlenişi bakımından Isparta örnekleriyle stilistik açıdan tamamen uyum içinde olan Sardeis stelini G.M.A. Hanfmann, 530-520 dolaylarına tarihlendirmektedir¹⁴.

Sonuç olarak, Isparta AS1 ve AS2 stellerinin volüt, plamet ve lotus şekillendirmelerinden hareketle İonia ve Lydia stelleri arasında bazı örneklerle karşılaştırılmaları sonucunda stilistik açıdan yakın oldukları saptanmıştır. Bu örneklerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda Isparta stellerini altıncı yüzyılın sonuna tarihlemek yanlış olmayacaktır.

Isparta Stellerinin Muhtemel Kullanım Biçimleri

Isparta stellerinin mezarda nasıl durduğuna veya kullanılmış olduğuna işaret edebilecek veriler oldukça kısıtlıdır. Stellerin tümülüslerde nasıl kullanılmış olabilecekleri ele alınmadan önce, ele geçtikleri tümülüslerin yapısı hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Sözü edilen iki tümülüs, M. Özsait tarafından bölgede yürütülen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Özsait, 1 no.lu tümülüsü yakından incelemiş olduğunu belirtmektedir. Özsait'in tanımına göre, 1 no.lu tümülüste bir dromosla ulaşılan mezar odası söz konusudur¹⁵. Sözü edilen tümülüsler alanda yapılan incelemelerin de ortaya koyduğu üzere, kısmen de olsa, ana kayaya oyulmuştur (Res. 3). Yine alanda yapılan incelemeler topografik özelliklerden dolayı bu tümülüslere birkaç basamaklı merdivenle ulaşılmış olabileceğini göstermiştir. Tümülüs 1'in girişinde görülen, işlenmiş ana kaya, sözü edilen merdiven basamaklarından ilki olarak düşünülebilir (Res. 4). Bununla birlikte oldukça küçük bir kısmı görülen bu ana kaya parçasının yorumlanması, ancak arazide yürütülecek detaylı araştırmalarla mümkün olabilecektir.

Delipınar tümülüslerinde ele geçen anthemionlu stellerin en yakın benzerlerinin İonia ve Lydia'da bulunduğu yukarıda belirtilmişti. Ancak, Isparta stellerinden farklı olarak, İonia örneklerinde yan kenarlar ve arka yüz

---

Lev: 16, 20, 70 ve 87. Fikellura stilinde bezeli vazolar üzerindeki lotus çizimi için ayrıca bkz. Cook – Dupont 1998: 46, Fig. 8.13: e.

¹⁴ Hanfmann 1976: 37, 41, Fig. 2. Ratté aynı steli, stil açısından oldukça yakın bir diğer örnekle karşılaştırarak, biraz daha erken olması gerektiğini ve bu nedenle altıncı yüzyılın ortasından yüzyılın sonuna dek uzanan bir zaman diliminde tarihlenmesinin daha uygun olacağını belirtmektedir, bkz. Ratté 1994: 603, Fig. 14 a.

¹⁵ Özsait 2007: 159. Prof.Dr. M. Özsait ile yapmış olduğumuz kişisel görüşmede tümülüs odasının kesme taşlarla kaplı olduğunun tespit edildiğini belirtmiştir. Kendisine bu bilgiyi benimle paylaştığı için teşekkür ederim.

işlenmiştir¹⁶. Bu durumda mezarın başına dikilen Samos ve Miletos stellerinin her yönden görülebileceği anlaşılmaktadır.

Sarveis'te açığa çıkan bir tümülüste *in situ* olarak ele geçen steller, Isparta stellerinin Delipınar tümülüslerinde nasıl kullanılmış olabileceği hakkında önemli bir ipucu sağlamaktadır¹⁷. Isparta stellerinin başlıklarıyla oldukça benzer anthemion başlıklarına sahip olan bu steller, tümülüsün girişinde ele geçmiştir. Tümülüsün dromosuna dört basamaklı bir merdivenle girilmekte ve mezar stelleri de ilk basamağın her iki yanındaki kaide üzerinde durmaktadır (Res. 11).

Yukarıda sözü edilen Delipınar 1 no.lu tümülüsünde ana kayanın düzeltilmesiyle oluşturulmuş basamak ve Özseit'in bu tümülüse dair tanımlamaları, Isparta stellerinin de dromosa girişte ve basamakların her iki yanında dikilmiş olabileceği görüşünü akla getirmektedir. Delipınar tümülüslerinin çevresinde ele geçen üç adet anthemion tipi stelin her üçünün de anathyrosis hariç, yan ve arka yüzlerinin kabaca bırakılmış olması, İonia örneklerinde olduğu gibi mezarın başına dikilmediklerini göstermektedir. Stellerin görülmeyecek olan yüzlerinin mimariyle bütünleşmiş olması gerektiği, Isparta stellerinin Lydia örneğiyle benzer şekilde durdukları fikrini güçlendirmektedir.

Bununla birlikte Isparta stellerinin *in situ* ele geçmemesi ve alanda sistemli bir araştırmanın yapılmamış olması bu sorunun yanıtını güçlendirmektedir. Stellerin yukarıda detaylı olarak ele alınan şekillendirilme biçimleri ve arazide yapılan gözlemler ile yakın bölgede açığa çıkan benzer örneklerin karşılaştırılması, Isparta stellerinin muhtemel kullanım biçimleri hakkında ancak öneri getirmemizi sağlamaktadır¹⁸.

¹⁶ Samos'ta ele geçen bir örnek için bkz. Tsakos 2001: 465, Fig. 8. Miletos steli için bkz. von Graeve 1989: 146, Lev. 17.

¹⁷ Butler 1922: 116-117, Fig. III.122; Ratt 1994: Fig. 6.

¹⁸ Bu konstrüksiyona aykırı olabilecek diğer bir stel Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Aynı bölgede bulunduğu belirtilen stel Lydia "yalancı kapı stelleri" tipindedir, bkz. Özseit 2007: 165, Fig. 5. Bu dördüncü stelle birlikte düşünüldüğünde anthemion tipi stellerin Lydia tümülüs örneğinden farklı bir konstrüksiyonlarının yapılması gerekir. Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunan "kapı biçimli" stel gruplarına bir örnek oluşturan dördüncü stelin, AS1, AS2 ve AS3 stelleriyle aynı bölgede bulunduğu iddiası kabul edildiğinde, anthemion başlıklı stellerin kullanımlarına ait ikinci bir olasılık daha akla gelmektedir. Batı Anadolu'da altıncı yüzyıldan dördüncü yüzyıla dek yaygın olarak kullanılmış olan bu tip stellerin kaideleri, geniş oyuklu ve stellerin bu oyuğa yerleşmesini sağlayacak formdadır. Ancak, Isparta stellerinin bu şekilde konstrüksiyonlarının yapılabilmesi için ipucu oluşturabilecek kaide veya arazide ana kayaya oyulmuş herhangi bir oyuğa bugüne dek rastlanmadığını da belirtmek gerekir. Kapı biçimli stellerin duruşlarına ve kullanım biçimlerine ilişkin detaylı açıklama ve yeni buluntuların ışığındaki bilgiler için bkz. Polat 2005 ve Roosevelt 2006.

Sonuç

Isparta stelleri, yukarıda detaylı olarak irdelenen stilistik karşılaştırmalar nedeniyle altıncı yüzyılın sonuna tarihlendirilmelidir. Palmet ve lotus motifleri bu stellerin İonialı bir sanatçı tarafından işlenmiş olduklarını açıkça göstermektedir. AS1, AS2 ve AS3 stellerinin buluntu yeri bu stellerin Lydia Bölgesi'ndeki geleneği tanıyan bir sanatçının veya düşüncenin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Lydia'nın Pers egemenliğine girdiği bir döneme ait olan bu steller, muhtemelen Persli bir yöneticiye veya ailesine ait tümülüslerde kullanılmış olmalıdır. Persler, Anadolu'da buldukları uzun süreç boyunca Lydia, Phryg ve Hellen ölü gömme adetlerinden etkilenmişlerdir¹⁹. Persler'in tümülüs geleneğinde uyguladıkları gömü biçimi, bu etkileşime önemli bir örnek oluşturmaktadır²⁰. Bu süreçte kullanılmış olan mezar anıt ve stellerinde İonia ve Attika ikonografisinin etkisi görülür. Isparta örneklerinin de açıkça gösterdiği gibi İonialılar kendi üsluplarını eserlerine yansıtmışlardır. İonialı sanatçıların altıncı yüzyılın içlerinden itibaren Lydia sanatında etkili olmaya başladığı kabul edilmektedir. Persler'in Anadolu hakimiyeti döneminde bu etki ve sanat ürünleri, Persli yöneticilerin yaptırdığı eserlerde de kendini göstermeye devam etmiştir²¹.

Son olarak, Isparta Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olan çalışmaya konu edilen stellerin nasıl konumlandırılacağı sorusunun alanda gerçekleştirilecek detaylı ve sistemli araştırmalarla netleşebileceğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte, Isparta stelleri anthemion başlıklı mezar stellerinin dağılım alanlarını genişletmiştir. Bunun yanı sıra, Isparta buluntuları Lydia tümülüs geleneğinin bölgenin güneybatısına da uzanmış olduğunu göstermeleri bakımından önemli veriler sağlamaktadırlar.

Yrd. Doç. Dr. Bilge Hürmüzlü
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
32260 Isparta / Türkiye
bilgehurmuzlu@gmail.com

¹⁹ Pers ölü gömme gelenekleri ve Anadolu ile Hellen kültürlerinden etkilenmelerine ilişkin olarak bkz. L'vov-Basirov 2001. Genel olarak Pers, Lydia ve Phryg ilişkilerine dair bkz. Strobel 2001. "Anadolu-Pers" sanatı olarak kabul gören bu döneme ait eserlerin tanım ve tasnifleri, isim tartışması için bkz. Bakır 1994.

²⁰ L'vov-Basirov 2001: 102, n.2.

²¹ İonia, Lydia ve Pers sanat ilişkisine dair tartışma ve görüşler için bkz. Hanfmann 1978.

Anthemienstele aus Pisidien

Der primäre Anlass dieser Arbeit ist die Präsentation jener archaischen Stelen, die in Südanatolien in der Nähe von Isparta gefunden wurden und welche heute im Archäologischen Museum von Isparta ihren Aufstellungsort gefunden haben (Abb. 1-4).

Diese Stelen, welche im Folgenden mit AS1 und AS2 benannt sind, stammen aus einer Raubgrabung in der Nähe des Ortes Yassiören-Delipınar im Umfeld zweier vermutlich spätarchaischer Tumuli. Geographisch ist das Areal der Delipınar Tumuli der antiken Region Pisiden zuzuordnen. Der Begriff "Pisidien" taucht erstmalig in den Quellen bei Xenophons Anabasis auf (1.1.11). Abweichend hiervon vertritt Herodot jedoch die Meinung, daß jene westlichen Gebiete von Halys dem lydischen Territorium zugehören (Herodotos 1.28). Nach der Eroberung des lydischen Reiches durch die Perser um 547/46 v.Chr. geriet Pisidien unter persische Herrschaft, welche bis zum Erscheinen Alexanders des Grossen in Kleinasien andauerte.

Beide Stelen werden mit reliefierten Palmetten – Anthemia bekrönt (Abb. 5, 7 und 8). Das Volutenpaar unterhalb der Palmetten zeigt sich in konkavem Verlauf in dessen zentraler Rosette sich Lotusblüten befinden. Die Seitenflächen zeigen sich überwiegend grob bearbeitet und an den Rückseiten ist, von einem Detail abgesehen, eine vergleichsweise rohe Abarbeitungsfläche vorhanden.

Die weite Verbreitung von Stelen außerhalb Attikas zum Ende der archaischen Epoche ist ein bekannter Umstand. So finden sich im Ionischen und Lydischen Gebiet mehrere Beispiele von Grabstelen dieser Art, der beschriebenen Form und deren entsprechender stilistischen Merkmale. Bekannte Beispiele sind aus Samos, Miletos und Sardeis belegt.

Betrachtet man die Samischen und Milesischen Stelen der spätarchaischen Periode, so zeigen sie sich als freistehende Exemplare, welche auf Grund ihrer freien Aufstellung auch folgerichtig allseitig auf Sichtfläche hin bearbeitet wurden. Unabhängig von dieser letztgenannten Eigenschaft, lassen sich die Isparta-Stelen hinsichtlich der Palmetten, Voluten sowie der Lotusblüten mit diesen Beispielen gut vergleichen. Der engste Bezug milesischer Exemplare zu den Anthemia-Stelen der Delipınar Tumuli kommt aus Sardeis. Diese sardischen Vergleichsstücke werden generell von der Mitte bis in das späte sechste Jahrhundert datiert.

Auffallend bei den beiden Isparta-Stelen ist die unterschiedliche Qualität des verwendeten Marmors. Das im Falle AS1 verwendete Material erlaubt im Härtegrad eine detaillierte und tief eingreifende Skulptierung bei minimaler Gefahr des Verschlagens. Dies wird vor allem im Vergleich mit Stele AS2 sehr deutlich.

Auch ist für AS1, durch die im rückwärtigen Bereich der Palmettenkrönung beginnenden Oberflächennacharbeit, ein abweichendes Ursprungskonzept erkennbar (Abb. 6). So wurde diese Fläche zur Hälfte sichtbar bearbeitet. Der gespitzte Bereich erfuhr eine erneute Bearbeitung unter vergleichsweise starkem Materialabtrag. Bei AS2 wurde auch dieser Bereich nur grob bearbeitet, was auf einen Planwechsel hinweist, welcher vermutlich innerhalb des Entstehungszeitraum der beiden Stelen vollzogen wurde (Abb. 6).

Bemerkenswert im Hinblick auf mögliche Rekonstruktionen ist jedoch der Umstand, daß die Anarbeitungen an den Stelen sich lediglich im vorderen Bereich der Seitenflächen befinden und diese auch nur im Bereich des Schaftes vorhanden sind. Dieser Umstand gestattet die Vermutung, dass eher anbindende Architekturelemente der Grund dieser Flächen sind.

Bei einer Begehung des Areals Delipınar, wurde von dem Autor dieses Artikels ein weiteres Marmorfragment entdeckt, welches bei genauerer Analyse mit hoher Wahrscheinlichkeit als Schaft einer weiteren Stele (AS3) identifiziert werden konnte (Abb. 9). Für diese Annahme sprechen im Besonderen die im Vergleich zu den Stelen AS1 und AS2 identischen Abmaße in Breite und Tiefe.

Diese nahezu identischen Maße sowie die vergleichbaren Bearbeitungsflächen identifizieren AS3 als ein AS1 und AS2 nah verwandtes Stelenfragment (Abb. 10). Darüber hinaus verfügt der Block AS3 auch über, in Ausarbeitung, Platzierung und Oberflächenqualität entsprechende Anathyrosen.

M. Özsait beschreibt in seinem kurzen Bericht, daß es nur möglich war, einen der beiden Tumuli näher zu untersuchen. Dieser enthielt eine Grabkammer welche durch einen Dromos erschlossen wurde, sowie eine weiteren kleinen Raum. Wie aus dem Befund hervorgeht, war die Grabkammer mit mir grosser Wahrscheinlichkeit zumindest partiell in den Fels eingearbeitet (Abb. 4). Auch ist durch die topographische Gegebenheit eine zwei- bis dreistufige Treppe im Eingangsbereich des Tumulus sehr wahrscheinlich.

Sieht man diese Konstruktion als gegeben, so bietet sich ein in der Literatur beschriebenes Beispiel gerade zu für eine mögliche Aufstellungsform an. Die Rede ist von den beiden Stelen welche in Sardeis *in situ* gefunden wurden und deren architektonischer Kontext gut zu den Isparta Stelen passen könnte (Abb. 11).

Und obwohl alle vorhandenen Objekte durch ihre geringe Zahl keine sichere Zuordnung zulassen, soll dennoch die Möglichkeit einer Anordnung und Grabkonstruktion zu Frage kommen. Die Beantwortung, gerade der noch offenen interessanten Frage von Aufstellung und zeremonieller Einbindung jener Exemplare, ist allerdings nur möglich, wenn die hierfür notwendigen weiteren wissenschaftlichen Erkenntnisse durch eingehende Forschungs- und Grabungstätigkeit gesammelt werden können.

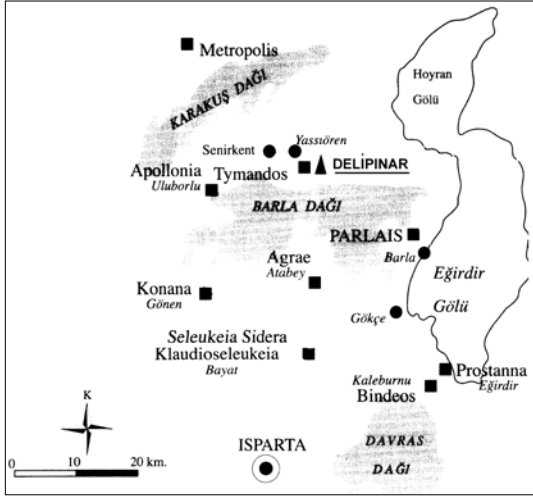
Im Zusammenhang mit dem Umstand, dass die Region in welcher die Stelen gefunden wurden zum Lydischen Territorium gehörte, welches ab der Mitte des 6. Jhds. unter persischer Herrschaft stand, ist es sicherlich nicht abwegig, eine Nutzung der Tumuli durch hohe persische Würdenträger gegen Ende des 6. Jhds. anzunehmen.

Kısaltma Listesi ve Kaynakça

- Akurgal, E.
1966 „Griechische-persische Reliefs aus Daskyleion“, *Iraniqua Antiqua* 6: 146-156.
- Bakır, T.
1994 “Anadolu Pers Sanatı ve Daskyleion Satraplığı”, *1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara: 24-30.
- Boehlau, J.
1889 *Aus ionischen und italischen Nekropolen*, Leipzig.
- Brandt, H.
1992 *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum*, Bonn.
- Buschor, E.
1933 „Altsamische Grabstelen“, *AM* 58: 22-44.
- Butler, H.C.
1922 *Sarveis Volume I. The Excavations Part 1: 1910-1914*, Leiden.
- Cook, R.M. – Dupont, P.
1998 *East Greek Pottery*, London.
- Freyer-Schauenburg, B.
1974 *Samos XI. Bildwerke der archaischen Zeit und des strengen Stils*, Bonn.
- Hanfmann, G.M.A.
1978 “Lydian Relations with Ionia and Persia”, E. Akurgal (ed.), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara-İzmir, 23-30/IX/1973, Ankara: 23-35.
- Hürmüzlü, B.
2004 “Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Periods”, A. Moustaka – E. Skarlatidou – M.C. Tzannes – Y. Ersoy (eds.), *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium Held at the Archaeological Museum of Abdera*, 20-21 October 2001, Thessaloniki: 77-95.
- Koukouli-Chrysanthaki, C.
1994 “The Cemeteries of Abdera”, J. de La Genière (ed.), *Nécropoles et Sociétés Antiques, Actes du Colloque International du Centre de Recherches Archéologiques de l'Université de Lille III*, Lille, 2-3 Décembre 1991, Naples : 33-77.
- L’vov-Basirov, O.P.V.
2001 “Achaemenian Funerary Practices in Western Asia Minor”, T. Bakır – H.Sancisi-Weerdenburg – G. Gürtekin, P.Briant – W. Henkelman (eds.), *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden: 101-107.

- Marangou, L.
1986 "Γλυπτά αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στην Αμοργό", Kyrieleis (ed.), *Archaische und klassische griechische Plastik*, 1. Akten des internationalen Kolloquiums vom 22. - 25. April 1985 in Athen, Mainz: 119-128.
- Mitchell, S.
1992 „Hellenismus in Pisidien“, E. Schwertheim (hrsg.) *Forschungen in Pisidien, Asia Minor Studien Band 6*, Bonn.
- Özsait, M.
1990 "1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", 7. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya 18-23 Mayıs 1989, Ankara: 381-389.
- Özsait, M. – N. Özsait
2007 "Delipınar Mezar Stelleri", İ. Delemen (ed.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*. Papers Presented at the International Workshop İstanbul 20-21 May 2005, İstanbul: 159-166.
- Polat, G.
2005 "Bir Anadolu-Akhaemenid Dönemi Ölü Kültü geleneği: Tümülüs Önünde Steller ve Seramoni Alanları", *Olba* 11: 1-23.
- Polat, G.
2007 "Daskyleion'da Yeni bir Anadolu-Pers Steli", İ. Delemen (ed.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.)*. Papers Presented at the International Workshop İstanbul 20-21 May 2005, İstanbul: 215-224.
- Ratté, C.
1994 "Anthemion Stelae from Sardeis", *AJA* 98: 593-607.
- Richter, G.M.A.
1961 *Archaic Graeue Stones of Attica*, London.
- Ridgway, B.S.
1977 *The Archaic Style in Greek Sculpture*, Princeton, New Jersey.
- Roosevelt, C.H.
2006 "Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia", *AJA* 110: 65-91.
- Sourvinou-Inwood, C.
1995 *'Reading' Greek Death, to the End of the Classical Period*, Oxford.
- Strobel, K.
2001 „Phryger-Lyder-Meder. Politische, ethnische und kulturelle Größen Zentralanatoliens bei Errichtung der achaimenidischen Herrschaft“, T. Bakır – H. Sancisi-Weerdenburg – G. Gürtekin – P. Briant – W. Henkelman (eds.), *Achaemenid Anatolia. Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Bandırma, 15-18 August 1997, Leiden: 43-55.

- Toynbee, A.J.
1910 "On Herodotus III.90, and VII. 75, 76", *The Classical Review* 24: 236-238.
- Tsakos, K.
2001 „Die archaischen Gräber der Westnekropole von Samos und die Datierung der samischen Anthemienstelen“, *AA*: 451-466.
- von Graeve, V.
1989 „Eine spätarchaische Anthemienstele aus Milet“, *IstMitt* 39: 143-151.
- Walter-Karydi, E.
1973 *Samos VI,1. Samische Gefässe des 6. Jahrhunderts v.Chr. Landschaftsstile ostgriechischer Gefässe*, Bonn.

Res. 1
Delipinar Mevkii
ve Tümülüslerin
Bulunduğu Bölge

Res. 2 Delipinar 1 ve 2 no.lu Tümülüsler (batıdan bakış)

Res. 3 Delipinar 1 no.lu Tümülüsü. Mezar Odasının Ana Kayaya Oyulan Kısmı (güneybatıdan bakış)

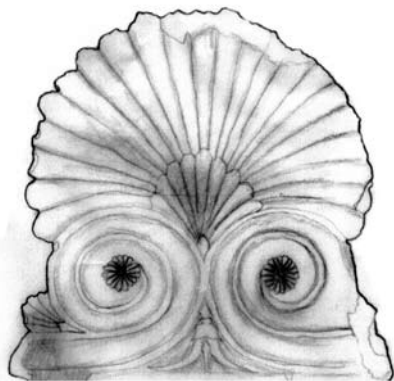
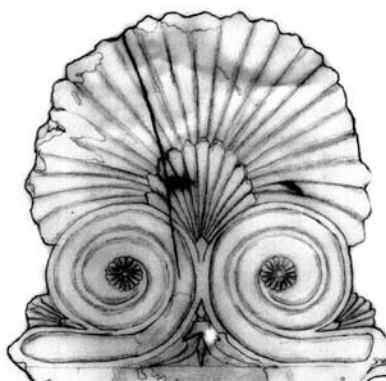
Res. 4 Delipınar 1 no.lu Tümülüs (kuzeyden bakış)

Res. 5 AS 1 ve AS 2 no.lu Steller

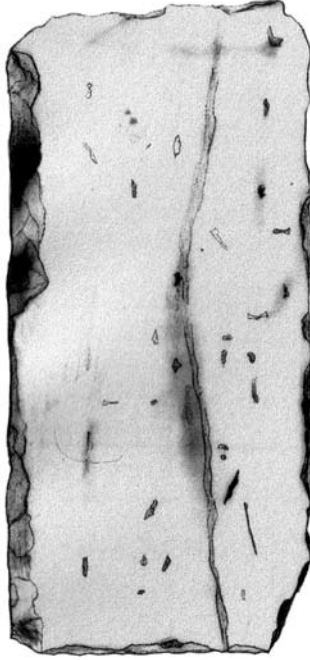
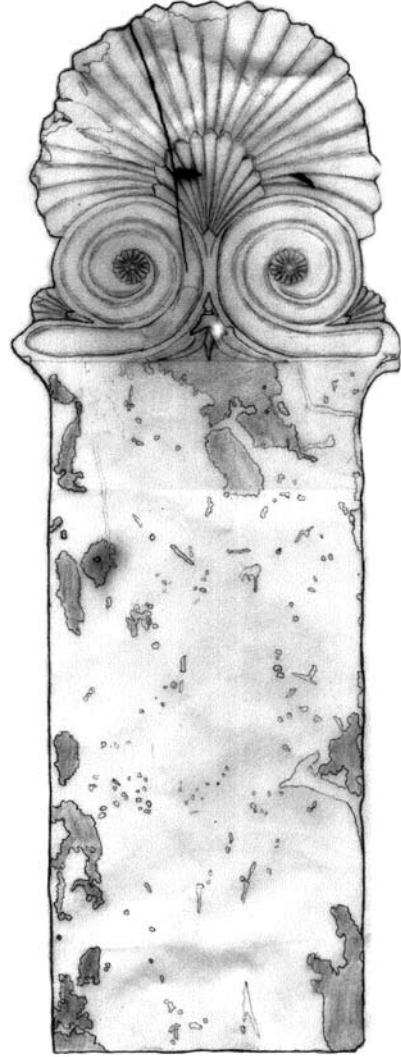
Res. 6 AS 1 ve AS 2 no.lu Steller (yandan görünüş)

AS 2**AS 1***Res. 7 AS 1 ve AS 2 no.lu Stellerin Başlıkları***AS 2****AS 1***Res. 8 AS 1 ve AS 2 no.lu Stellerin Başlık Detayları*

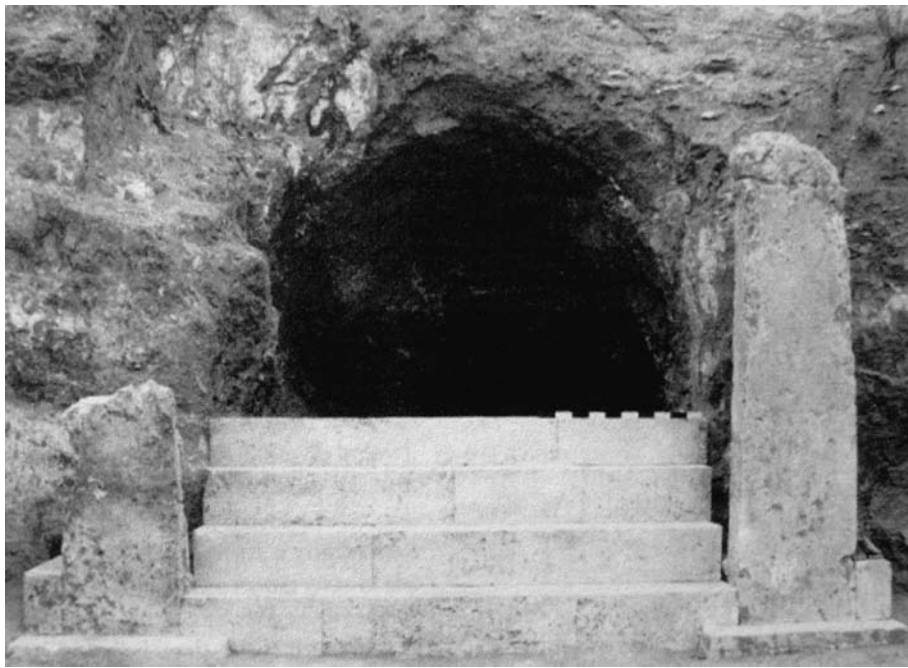
Res. 9
AS 3 no.lu Stelinin
Arazideki Durumu

Res. 10
AS 1 ve AS 3
no.lu Stellerinin
Karşılaştırılması

AS 3

AS 1

Res. 11 Sardeis Stelleri In Situ Durumu (Ratté 1994: Fig. 6)